

Η ΑΧΑΪΑ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΟΥΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Οί ὄροι Ἀχαΐα καὶ Ἀχαιοὶ εἶναι μᾶλλον πολυσήμαντοι στὴν ἀρχαιότητα. Τὸ περιεχόμενο μὲ τὸ ὁποῖο ἐνεδύοντο στὶς διάφορες χρονικὲς περιόδους ποίκιλε τόσο, ὥστε νὰ ταυτίζεται εἴτε μὲ μία συγκεκριμένη γεωγραφικὰ περιοχὴ εἴτε νὰ ἀφορᾶ σὲ ἕνα τμήμα μιᾶς πολιτικῆς ἐνότητας. Οἱ λέξεις χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τοὺς ὑπηκόους τοῦ Ἀγαμέμνονος, πού κατοικοῦσαν μιὰ περιοχὴ κατὰ πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου ὅπου, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχαῖες πηγές, ἀναγκάστηκαν νὰ περιοριστοῦν μετὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Δωριέων. Ἀχαΐα λεγόταν ἕνα ἀπὸ τὰ τμήματα πού ἀποτελοῦσαν τὴν ἀρχαία Θεσσαλία στὰ ἱστορικὰ χρόνια, γνωστὸ ὡς Ἀχαΐα Φθιώτις, ἐνῶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση Ἀχαΐα ὀνομάστηκε ἢ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο ἐπαρχίες τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, τὰ ὅρια τῆς ὁποίας ἐπεκτείνοντο στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα καὶ στὸ νησιωτικὸ χῶρο. Ἡδὴ ὁ Ἡρόδοτος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο μὲ τὴ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ του ἔννοια¹, ἔτσι ὅπως ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Πausanias: ἡ δὲ τῆς Ἡλείας μέση καὶ Σικυωνίας, καθήκουσα μὲν ἐπὶ τὴν πρὸς ἕω θάλασσαν, Ἀχαΐαν δὲ ὄνομα, τὸ ἐφ' ἡμῶν ἔχουσα ἀπὸ τῶν ἐνοικούντων, αὐτὴ τε Αἰγιάλος τὸ ἀρχαῖον², καὶ ἀπαριθμεῖ τὶς δώδεκα πόλεις τῶν Ἀχαιῶν.

Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς πού εἴτε συζητοῦν διεξοδικὰ εἴτε ἀπλὰ ἀναφέρονται στὰ ἀρχαῖα πράγματα ξεπερνοῦν τοὺς ἑβδομήντα, συμπεριλαμβανομένων τῶν λεξικογράφων καὶ συμπιλητῶν, ἐνῶ οἱ ἀντίστοιχοι λατῖνοι εἶναι περίπου δεκαπέντε³. Εἶναι δεδομένο ὅτι τὸ ποσοστὸ ἀξιοποίησης τοῦ κειμένου ὡς ἱστορικῆς πηγῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φύση, τὴν προέλευση καὶ τὴν ἀξιοπιστία τῆς μαρτυρίας του. Γιὰ ὄλους σχεδὸν τοὺς συγγραφεῖς ἔχουν ἤδη γίνεῖ ἐξαντλητικὲς κριτικὲς μελέτες ἀπὸ φιλολογικὴ ἄποψη, ἐνῶ οἱ πληροφορίες πού παρέχουν τὰ κείμενα γιὰ τὴ συγκεκριμένη ὑπὸ συζήτηση περιοχὴ ἔχουν μεμονωμένα ἀξιοποιηθεῖ καὶ σχολιασθεῖ σὲ εἰδικὲς μελέτες ἢ σὲ συνθετικὰ ἔργα πού ἀφοροῦν τὴν ἱστορία ἢ τὴν τοπογραφία τῆς Ἀχαΐας.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ἐπανεξέτασή τους δὲν εἶναι

ἀνώφελη, ἰδιαίτερα ὅταν θεωρῶνται στὸ σύνολό τους καὶ ὄχι ἀνεξάρτητα, ἀλλὰ σὲ σχέση μὲ τὰ ἐπιγραφικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα⁴. Δὲν εἶναι καθόλου ἀσυνήθιστη ἡ περίπτωση πού τὸ γεγονός τὸ ὁποῖο παραδίδει μιὰ ἐπιγραφή νὰ ἐνσωματώνεται ἀκριβῶς στὴν ἱστορία πού μαρτυρεῖ ἢ φιλολογικὴ παράδοση, ἢ ὁποία πολλὲς φορές σιωπᾶ ἢ δὲν ἐπιδέρχεται σὲ λεπτομέρειες ἐξυπηρετώντας τὴν πολιτικὴ διάθεση τοῦ συγγραφέα, πού ὄχι σπάνια εἶναι στρατευμένος στὴν προπαγάνδα τῶν κρατούντων. Κάτι ἀντίστοιχο εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, πού προέρχονται εἴτε ἀπὸ ἀνασκαφές εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ τοπογραφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου καὶ τὰ ὁποία φαίνεται ὅτι στὴν περίπτωση τῆς Ἀχαΐας δὲν εἶναι λίγα καὶ παρυσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον⁵. Εἶναι βέβαιο ὅτι τὰ φιλολογικὰ κείμενα, ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ δευτερεύοντα, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτραπῆ μιὰ τέτοια κατηγοριοποίηση, μποροῦν νὰ ἀποδώσουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ὅταν συσχετισθοῦν μὲ μιὰ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ περιοχὴ.

Ἡ παλαιότερη μαρτυρία γιὰ τὶς πόλεις τῆς Ἀχαΐας ἢ καλύτερα τοῦ ἀρχαίου Αἰγιάλου, εἶναι αὐτὴ στὸν Ὅμηρο, ὅπου πέντε ἀπὸ τὶς πόλεις, ἢ Ὑπερσία, ἢ Πελλήνη, τὸ Αἴγιο, ἢ Ἐλίκη καὶ ἡ

1. Ἡρόδοτος I. 145· πρβλ. W. W. How – J. Wells, *A commentary on Herodotus* (1967–1968) II, 121.

2. Πausanias VII. 1· πρβλ. Ν. Δ. Παπαχατζής, *Πausanias Ἑλλάδος περιήγησις* (1980) 4, 19.

3. Ἡ συστηματικὴ ἔκδοση τοῦ συνόλου τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν πού ἀφοροῦν τὴν Πελοποννησιακὴ Ἀχαΐα προετοιμάζεται ἀπὸ τὸν δρ Α. Ριζάκη.

4. Ἡ ἔκδοση τοῦ συντάγματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Πελοποννησιακῆς Ἀχαΐας προετοιμάζεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν δρ Α. Ριζάκη. Ἐνας σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ἔχουν συμπληρωθεῖ στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ἴδιου μὲ τίτλο, *Etudes sur l'Achaïe romaine. I. Corpus. II. Synthèse historique. III. Notes. IV. Planches et cartes* (ἀδημοσίευτη διατριβή, 1979).

5. Ἀρχαιολογικὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὴν Ἀχαΐα διεξάγεται ἀπὸ ἐρευνητικὴ ὁμάδα ἀποτελούμενη ἀπὸ μέλη τοῦ Ε.Ι.Ε. καὶ τῆς ἀρμόδιας ἐφορείας προϊστορικῶν καὶ κλασικῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ ΥΠ.Π.Ο.

“Ὀλενος ἀναφέρονται στὸν *Νεῶν Κατάλογον*⁶, οἱ Αἰγές μαζί με τὴν Ἑλίκη μνημονεύονται σὲ σχέση με τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος⁷, ἐνῶ στὸν ὁμηρικὸ ὕμνο στὸν Ἀπόλλωνα ἢ Δύμη θεωρεῖται χώρα τῶν Ἐπειῶν⁸.

Ὁ Ἡρόδοτος στὸ α΄ βιβλίο του ἀναφέρει τὰ δώδεκα μέρη τῶν Ἀχαιῶν τῆς Πελοποννήσου, στὰ ὁποῖα δὲν συμπεριλαμβάνει τὴν Κερύνεια⁹, πὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Πausανία¹⁰, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν σειρά του δὲν μνημονεύει στὶς ἀρχικὲς πόλεις τὴν Πάτρα μετὰ τὴ δικαιολογία ὅτι συνεπολίσθη ἀργότερα¹¹, καὶ τὸν Πολύβιο, ὁ ὁποῖος ἐξαιρεῖ ἀπὸ τὸ δικό του κατάλογο τὶς Ρύπες καὶ τὶς Αἰγές, ἐνῶ προσθέτει τὸ Λεόντειον, τὸ ὁποῖο σύμφωνα με τὸν ἴδιο ἱστορικὸ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ στὴν ἐποχὴ του¹².

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἐλάχιστα μαρτυροῦν γιὰ τὴν πελοποννησιακὴ Ἀχαΐα καὶ οἱ ἀναφορὲς τοὺς ἔχουν ἐντελῶς εὐκαιριακὸ χαρακτήρα. Ἡ πόλη ἢ ὁποῖα φαίνεται νὰ μονοπωλεῖ σχεδὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοὺς εἶναι ἢ Πελλήνη εἴτε λόγω τῶν ἀγῶνων τῶν Θεοξενίων πρὸς τιμὴ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἑρμῆ, πὺ τελοῦντο ἐκεῖ μετὰ ἔπαθλο τὶς μοναδικὲς μάλλινες χλαῖνες, πὺ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Πινδάρου ἦταν εὐρύτερα φημισμένες¹³, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς συμμαχίας τῆς μετὰ τοὺς Σπαρτιάτες στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο¹⁴.

Στὸ κείμενο τοῦ Θεουκυδίδη ἀναφέρονται ἐπίσης ἢ Πάτρα, τὸ Ρίον, ὁ Πάνορμος¹⁵, ὁ Ἐρινεὸς καὶ ἢ Ρυπικὴ¹⁶. Ἡ τελευταία αὐτὴ περιοχὴ φαίνεται ὅτι ἤκμασε ἰδιαίτερα στὴν πρωιμότερη περίοδο¹⁷, ἀφοῦ ἤδη στὸ τέλος τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. ἴδρυσε τὴν ἀποικία τοῦ Κρότωνα ὑπὸ τὸν Μύσκελλο τὸν Ρύπα, σύμφωνα με τὸ σωζόμενο ἀπόσπασμα τοῦ κάτω-ιταλιώτη ἱστορικοῦ Ἰππυ¹⁸, τὸν ὁποῖο ἐπαναλαμβάνει ὁ Στράβων¹⁹. Ὁ Πάνορμος καὶ ὁ Ἐρινεὸς ἀναφέρονται πάντα σὲ σχέση μετὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου. Εὐκαιριακὴ εἶναι καὶ ἢ ἀναφορὰ στὴν Πάτρα, ἂν καὶ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ κυρίως εὐρήματα ἢ πόλη θὰ πρέπει νὰ εἶχε παίξει ἀρκετὰ σημαντικὸ ρόλο μέσα στὰ πλαίσια τοῦ παλαιοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν. Ἡ θέση τῆς Πάτρας γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μετὰ τὴ Δύση εἶχε ἤδη διαγνωσθεῖ, ὅμως ἢ ταχύτερη ἀνάπτυξη τῆς Κορίνθου, πὺ γρήγορα ἀντικατέστησε τὰ μυκηναϊκὰ κέντρα τῆς περιοχῆς, δὲν ἐπέτρεψε τὴν πρόοδο καὶ τὸ ἀνοιγμα τῆς ἀχαϊκῆς πόλης καταδικάζοντάς τὴν σὲ ἀπομόνωση. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπιζητώντας νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπικοινωνία τῆς ἀντιπάλου τοὺς Κορίνθου μετὰ τὴν Κάτω Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία θέλησαν νὰ ἐκμε-

ταλλευθοῦν τὴ φυσικὴ θέση τοῦ λιμανιοῦ τῶν Πατρῶν συνδέοντάς το μετὰ μακρὰ τεῖχη μετὰ τὴν πόλη. Ἡ ἀποτυχία τοὺς ὅμως στὴν ἐκστρατεία τῆς Σικελίας σημάδεψε ὅπωςδήποτε καὶ τὴν τύχη τῆς πόλης. Ἀνατρέχοντας στὰ γεγονότα τοῦ Πελοποννη-

6. Ὀμηρος, *Ἰλιάς Β*, 569-575· τὸ ἴδιο κείμενο ἐπαναλαμβάνει ὁ Στράβων VIII, 6-19. Πρβλ. ἐπίσης, Εὐστάθιος, *Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes* (ed. M. van der Valk) (1971) I, 446, στ. 2-6 καὶ 23-28. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Ὀλενο, βλ. Ὀμηρος, *Ἰλιάς Β*, 615-619, καὶ Εὐστάθιος, *δ.π.* I, 469, στ. 3-9.

7. Ὀμηρός, *Ἰλιάς Θ*, 198-204· πρβλ. *ibid* Φ, 21 καὶ 34· Scholia ad Apoll. Rhod. I, 831; *FGtH* 376 fr. 3 a-b.

8. Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, 416-426.

9. Βλ. σημ. 1.

10. Πausανίας VII, 6. 1 (= Πολύβιος II, 41.7, καὶ Στράβων VIII, 385). Πρβλ. J. G. Fraser, *Pausanias's Description of Greece* (1898) IV, 130-131, H. Hitzig – H. Blümner, *Pausaniae Graeciae Descriptio* (1899) 782, καὶ N. Δ. Παπαχατζῆς, *δ.π.* 45, σημ. 4-15.

11. Πausανίας VII, 6. 2· πρβλ. ἐπίσης, *id.*, III, 2.1.

12. Πολύβιος II, 41.8· πρβλ. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius* (1957) I, 230-232 (στὸ ἐξῆς: Walbank, *Commentary*).

13. Πίνδαρος, *Νεμ.* X, 44-45· *id.*, *Ὀλυμπ.* VII, 85-86 καὶ 152-159· *id.*, *Ὀλυμπ.* IX, 142-148. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, Scholia Pindarica, *Ὀλυμπ.* VII, 155-156α, καὶ *Ὀλυμπ.* IX, 146α-148α.

14. Θεουκυδίδης II, 9. 2-3, ὅπου ἀριθμοῦνται οἱ σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων (431 π.Χ.). Ἐπίσης οἱ Πελλήνηες πολέμησαν στὸ πλευρὸ τῶν Σπαρτιατῶν στὴν ἐπιχείρηση ἐναντίον τοῦ Ἄργους, συμμαχοῦ πόλεως τῶν Ἀθηναίων, τὸ 418 π.Χ. (V, 58.3-4, 59.3 καὶ 60.2-3). Σὲ τρεῖς ἀκόμα περιπτώσεις ὁ Θεουκυδίδης ἀναφέρεται στὴν Πελλήνη, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἀποικίας τῆς Σκιώνης (IV, 120.1), τῆς ναυμαχίας τῆς Ἀβύδου, τὸ 411 π.Χ. (VII, 106. 3· πρβλ. ἐπίσης, Διόδωρος Σικελιώτης XIII, 40.5, καὶ A. W. Gomme, *δ.π.* III, 303-304), καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ καλοκαιριοῦ τὸ 413 π.Χ. (VIII, 3.2· πρβλ. ἐπίσης, A. W. Gomme, *δ.π.* V, 10).

15. Στὶς τρεῖς αὐτὲς περιοχῆς ἀναφέρεται ὁ Θεουκυδίδης σὲ σχέση μετὰ τὴ ναυμαχία τοῦ 429 π.Χ. (II, 83.3, 84.3-5, 86.1-6, 92. 1-6· πρβλ. A. W. Gomme, *A historical commentary on Thucydides* (1956) II, 218-222). Στὴν πόλη τῶν Πατρῶν ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ ἱστορικὸς στὸ πέμπτο βιβλίο του συζητώντας τὴν τεῖχισή τῆς ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδη τὸ 419/8 π.Χ. (V, 52.2). Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, πρβλ. J. K. Anderson, *A topographical and historical study of Achaia*, *BSA* 49, 1954, 72-92, καὶ συγκεκριμένα 84, καθὼς καὶ J. de Romilly, *Thucydide et l'impérialisme Athenien* (1963) 169, σημ. 3.

16. Τὸν Ἐρινεὸ καὶ τὴ Ρυπικὴ ἀναφέρει ὁ Θεουκυδίδης διαπραγματευόμενος τὰ τῆς ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου τὸ καλοκαίρι τοῦ 413/412 π.Χ., ὅποτε ὁ πελοποννησιακὸς στόλος εἶχε τὸν Ἐρινεὸ ὡς ὀρμητήριό του (VII, 34.1-8)

17. E. Meyer, *Peloponnesische Wanderungen* (1939) 123 κ.ε., ὅπου καὶ ἢ παλαιότερη βιβλιογραφία.

18. *FGtH* 555 fr. 10 (= Στράβων VI, 1.12)· πρβλ. ἐπίσης, Διόδωρος Σικελιώτης VIII, 17.1.

19. «ἐκ δὲ τῶν Ῥυπῶν ἦν ὁ Μύσκελλος, ὁ Κρότωνος οἰκιστῆς», Στράβων VIII, 387.

σιακού πολέμου, ο πολύ μεταγενέστερος Διόδωρος Σικελιώτης αναφέρει και πάλι ευκαιριακά τη Δύμη, όπου παραχείμασε ο στρατός των Λακεδαιμονίων υπό τον Πausανία²⁰, καθώς και την Πάτρα και το Ρίο με άφορμή την καταναυμάχηση του στόλου των Σπαρτιατών από τον Φορμίωνα²¹.

Ανάλογη είναι ή εικόνα που παρέχουν τα κείμενα του 4ου αι. π.Χ. Οι ελάχιστες μαρτυρίες του Ξενοφώντα και των Ἀττικῶν ρητόρων ἀφορῶν στο σύνολό τους σχεδόν και πάλι την Πελλήνη²², ή οποία σύμφωνα με τις ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες και τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα ἐμφανίζει ιδιαίτερα μεγάλη ἀνθηση στην ἀρχαϊκή και την κλασική περίοδο²³. Στόν πόλεμο μεταξύ Θηβαίων και Σπαρτιατῶν ἐπανερχεται ὁ Διόδωρος, ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἀπό τόν Ξενοφῶντα, και παρέχει ελάχιστες μαρτυρίες για τήν τύχη τῶν Πατρῶν, τοῦ Αἰγίου, τῆς Δύμης και τῆς Βούρας, τόσο μέσα στα πλαίσια τῶν ἐκστρατειῶν τῶν Θηβαίων στην Πελοπόννησο, τὰ ἔτη 369 και 367/6 π.Χ.²⁴, ὅσο και κατά τή διάρκεια τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Ἀντίγονου τὸ 314 π.Χ.²⁵ και τοῦ Δημητρίου Πολιορκητῆ τὸ 303 π.Χ.²⁶, δίνοντας συγχρόνως και κάποιες τοπογραφικὲς πληροφορίες για τήν περιοχή αὐτή τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου²⁷.

Ὁ καταστρεπτικὸς για τήν Ἑλική και τή Βούρα σεισμὸς τοῦ 373 π.Χ. θὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἀναφορᾶς πολλῶν μεταγενεστέρων πηγῶν. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ λεπτομέρειες που δίνουν ὁ Πλίνιος²⁸, ὁ Ὀβίδιος²⁹, ὁ Πausανίας³⁰, ὁ Αἰλιανός³¹.

Οἱ πηγές που ἀναφέρονται στην Ἀχαΐα και χρονολογοῦνται στόν 3ο αι. π.Χ. εἶναι λιγότερες ἀπό αὐτὲς τῶν προηγούμενων αἰώνων και, με ἐξαίρεση ὀρισμένες ἐντελῶς ἔμμεσες τοπογραφικὲς πληροφορίες, ἀναφέρονται στό μυθικὸ παρελθὸν τῶν πόλεων που μαρτυροῦνται και στα ὁμηρικὰ ἔπη. Ἔτσι στα Ἀργοναυτικά τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου γίνεται λόγος για τοὺς Πελλήνηες και Ὠλενίους συντρόφους τοῦ Ἰάσωνος³², ὁ Καλλιμάχος ἀναφέρεται στις παραδόσεις που καθιέρωσαν τις τοπικὲς λατρεῖες και τοὺς οἰκιστὲς τῶν πόλεων³³ και μόνο ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος συζητᾷ τὸ σεισμὸ τοῦ 373 π.Χ.³⁴.

Ἡ Ἀχαΐα ἀποκτᾷ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον για τοὺς συγγραφεῖς ἀπό τὸ 280 π.Χ. και μετά, με τήν ἀνασύσταση τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, τῆς σημαντικότερης, ἴσως, ὁμοσπονδιακῆς ὀργάνωσης, ή ὁποία ἦταν ἐπόμενο να συνδεθεῖ και με τις ὑπόλοιπες δυνάμεις τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Ἡ συμμετοχή στη συμπολιτεία μέσα σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ὄλων τῶν πόλεων τῆς Ἀχαΐας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα

τὴ σύνδεση ή μάλλον τήν ταύτιση τῆς ἱστορίας τῶν ἀχαϊκῶν πόλεων με αὐτή τῆς συμπολιτείας.

Ἀναντικατάστατη πηγή για τήν περίοδο αὐτή εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Πολυβίου ὁ ὁποῖος εἶναι και προσωπικὰ συνδεδεμένος και καλὰ πληροφορημένος για τις ἐξελίξεις στην Πελοπόννησο. Ὁ ἴδιος διαπραγματεύεται τὰ γεγονότα τὰ σχετικὰ με τήν ἴδρυση και τήν κυριαρχία τοῦ Κοινοῦ, ὄχι μόνο στα στενὰ γεωγραφικὰ ὄρια τῆς Ἀχαΐας, και περιγράφει με ἀκριβολογία τις στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ συμμαχικοῦ και τῶν μακεδονικῶν πόλεμων. Εἶναι φανερό ὅτι ἐνῶ ὁ Πολύβιος ἀναπτύσσει με σαφήνεια τήν ἐξωτερική πολιτική τοῦ κοινοῦ, ἀφήνει ἕνα σημαντικό κενὸ σὲ ὄ,τι ἀφορᾷ τήν ἐσωτερική πολιτική και τὴ θεσμική ὀργάνωσή του³⁵.

20. Διόδωρος Σικελιώτης XIV, 17.11-12.

21. id. XII, 48.1-2.

22. Ξενοφῶν VII, 1.18· 2.18 και 20· 4.18· Αἰσχίνης, *Κατὰ Κτησιφῶντος* III, 165· [Δημοσθένης] XVII, 10· Δίναρχος, *Κατὰ Δημοσθένους* 23.

23. Ἄ. Ὀρλάνδος, *ΠΑΕ* 1931, 73-83, και 1932, 62-63.

24. Διόδωρος Σικελιώτης XV, 68.2 και XV, 75.2. Για τήν εἰσβολή τῶν Θηβαίων στην Πελοπόννησο τὸ 367/6 π.Χ. πρβλ. Ξενοφῶν VII, 1.41-43.

25. Διόδωρος Σικελιώτης XIX, 66.1-6.

26. id. XX, 103.4.

27. Ὁ Διόδωρος ἀναφέρεται ἐπίσης και στην καταστροφή τῆς Ἑλικῆς και τῆς Βούρας ἀπό τὸ σεισμὸ τοῦ 373 π.Χ. (XV, 49.1-49.6).

28. Πλίνιος, *HN* II 206.

29. Ὀβίδιος, *Metamorphoses* XV, 293-295.

30. Πausanias VII, 24.7-13 και 25.8-9· πρβλ. J. G. Fraser, *δ.π.* VI, 166-168, H. Hitzig - H. Blümner, *δ.π.* 834 και 837, N. Δ. Παπαχατζής, *δ.π.* 155, σημ. 1.

31. Αἰλιανός, *Περὶ ζῴων ἱστοριῶν* XI.19.

32. Ἀπολλώνιος Ρόδιος, Ἀργοναυτικά I, 176-178 και 199-206.

33. Καλλιμάχος, Ἐκάλη, fr. 260, στ. 25-29.

34. Ἀριστοφάνης Βυζάντιος, Ἐπιτομή II, 360.

35. Περισσότερες ἀπό τριάντα ἐκτενεῖς ἀναφορὲς τοῦ Πολυβίου ἀφορῶν τὰ ἀχαϊκὰ πράγματα:

II, 10.1-7 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 161)·

II, 41.1-15 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 229-234)·

II, 43.1-2 (πρβλ. A. Aymard, *Les assemblées de la confédération achaienne. Etude critique d'institutions et d'histoire* (Edizione Anastatica, 1967) 298 [στό ἐξῆς: Aymard, *Assemblées*], id., *Le Zeus fédéral achaien Hamarios-Homarios* [Mélanges M. Octave Navarre, 1935] 453-470, και Walbank, *Commentary* I, 235)·

II, 51.2-4 και 52.1-2 (πρβλ. Πλούταρχος, Ἀρατος 39.1 και Κλεομένης 14.4-5, Πausanias VII, 7.3, καθώς και Walbank, *Commentary* I, 250, και id., *Aratos of Sicyon* [1933] 83-84)·

IV, 6.7-10 και 7.1-5 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 455-456, και Aymard, *Assemblées* 253)·

IV, 8.4 (πρβλ. Πλούταρχος, Ἀρατος 31.3, και Walbank, *Commentary* I, 457)·

Στήν ίδια περίοδο τῶν μακεδονικῶν πολέμων καί στή ρωμαϊκή ἐπέμβαση ἀναφέρεται ὁ Τίτος Λίβιος, ὁ ὁποῖος φαίνεται νὰ κινεῖται σέ ὄ,τι ἀφορᾷ τήν ὀργάνωση καί τήν ἐξέλιξη τοῦ ἀρχαϊκοῦ κοινοῦ, μέ τὸ ἴδιο μέ τὸν Πολύβιο πνεῦμα, τὸν ὁποῖο ἀπὸ τῆ μιᾶ χρησιμοποιοῖ ὡς πηγὴ καί ἀπὸ τήν ἄλλη συμπληρώνει, χωρὶς νὰ ἔχει πάντοτε τήν ἴδια σαφήνεια καί ἀκριβολογία³⁶.

Ἀπὸ τῆ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν προκύπτει, ὅπως ἄλλωστε φαίνεται καί ἀπὸ τίς ἄλλες πηγές, ὅτι κατὰ τῆ διάρκεια τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων πρωτεύουσα θέση στή συμπολιτεία κατεῖχαν ἡ Δύμη καί τὸ Αἴγιο. Ὁ σημαντικὸς ρόλος τῆς Δύμης τὴν περίοδο αὐτή, ὀφειλόμενος προφανῶς στή θέση της, στὰ σύνορα Ἀχαΐας-Ἡλείας, σὲ σημεῖο νευραλγικὸ γιὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα μεταξὺ Ἀχαιῶν, Αἰτωλῶν καί Ἡλείων στήν περίοδο 220-217 π.Χ., μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Στράβωνα³⁷, τὸν Πολύβιο³⁸, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὸν μεταγενέστερο Πλούταρχο³⁹, καθὼς καί ἀπὸ τίς ἐπιγραφές. Ὅσο γιὰ τὸ Αἴγιο, ἡ συχνὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς δικαιολογεῖται, ἀφοῦ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸ καί πολιτικὸ κέντρο τῆς συμπολιτείας.

Ἀπὸ τὸν Πολύβιο καί παλαιότερους γεωγράφους ἀντλεῖ πληροφορίες καί ὁ Στράβων, τίς ὁποῖες βεβαίως συνδυάζει στήν περίπτωσή τῆς Ἀχαΐας καί μέ τὴν προσωπικὴ του ἐμπειρία. Ἡ ἀξία ὅμως καί ἡ ἀξιοπιστία τοῦ Στράβωνος, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τὴν Πελοπόννησο, ἔχει ἀναλυθεῖ κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο ἀπὸ τὸν καθηγητὴ R. Balladié στὸ σχετικὸ ἔργο του⁴⁰.

Μοναδικὴ πηγὴ γιὰ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας καί τῆς κοινωνίας στήν Ἀχαΐα στὸν πρῶτο προχριστιανικὸ αἰῶνα εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Κικέρωνος. Στὶς ἐπιστολὲς τοῦ ρήτορα πρὸς τὸν Ἀττικὸ⁴¹, ἀλλὰ καί στὶς *ad Familiares*⁴² φαίνεται ἀπόλυτα ἡ σπουδαιότητα καί ἡ οἰκονομικὴ ἀνθηση τῆς πόλεως τῶν Πατρῶν, ἡ ὁποία ἔχει ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τὸ 146 π.Χ.,

IV, 10.1-10 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 458-459)

IV, 13.5 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 461)

IV, 25.1-4 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 471-472)

IV, 57.1-58.12 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 513)

IV, 59.1-60.10 (πρβλ. Πανσανίας IV, 112.13, καί Walbank, *Commentary* I, 514, 623-624 καί 716)

IV, 77.5

IV, 82.7-8 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 535)

IV, 83.1-5 (πρβλ. *Sylloge*³ 529)

IV, 86.4 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 536)

V, 2-11

V, 3.1-2

V, 17.3-4 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 533)

V, 28.1-3 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 561)

V, 30.1-7 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 562)

V, 91.4-8 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 622-623)

V, 94.1-9 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 624-625)

V, 95.5-12 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 625)

V, 101.4 (πρβλ. Walbank, *Commentary* I, 628)

V, 102.3-9 (πρβλ. Walbank, *Commentary* δ.π.)

XI, II.7 (πρβλ. Walbank, *Commentary* II, 287, καί III, 187)

XVIII, 1.4 καί 10.11 πρβλ. Τίτος Λίβιος, XXXII, 23.1-3, καθὼς καί A. Aymard, *Les stratèges de la confédération achéenne de 202 à 172 av. J.-C.*, *REA* 30, 1928, 1-62, καί συγκεκριμένα 3-4, ἐπίσης Walbank, *Commentary* II, 550 καί 562

XXVIII, 6.1-3 καί 7-8 (πρβλ. Walbank, *Commentary* III, 333-334) XXXII, 3.14

XXXIII, 1.3

XXXIII, 3.1 (πρβλ. Walbank, *Commentary* III, 521 καί 542)

XXXVIII, 16.4-9 (πρβλ. Walbank, *Commentary* III, 712-713, καί J. O. Larsen, *Greek Federal States* [1968] 496)

36. Τίτος Λίβιος, XXVII, 29.9 (πρβλ. M. Holleaux, *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques* [1942] V, 305-317, καί W. Walbank, *Philip V of Macedon* [1940] 84-101)

XXVII, 31.9-32.1

XXVII, 32.11

XXXII, 21.28 (πρβλ. J. Briscoe, *A commentary on Livy* [1973-1981] [σὺ ἐξῆς: Briscoe, *Commentary*] I, 201, καί γιὰ διαφορετικὴ θέση W. Walbank, *δ.π.* 94-98, id., *Commentary* II, 258-259, M. Errington, *Philopoemen* [1969] 59, σημ. 1)

XXXII, 22.4-12 (πρβλ. Aymard, *Assemblées* 370, Briscoe, *Commentary* I, 210-212, καί Walbank, *Commentary* I, 232)

XXXII, 25.6-9

XXXIII, 14.6-8 καί 15.1-3 καί 13-16 (πρβλ. Briscoe, *Commentary* I, 275-277)

XXXV, 26.3-10 (πρβλ. Πλούταρχος, *Φιλοποίμην* 14, καθὼς καί Walbank, *Commentary* III, 194-195, καί M. Errington, *δ.π.* 103, σημ. 1)

XXXVI, 21.5 (πρβλ. Πλούταρχος, *Κάτων ὁ Πρεσβύτερος* 12.4 καί 14.3, καθὼς καί M. Holleaux, *δ.π.* 69 καί 261, Briscoe, *Commentary* II, 253, M. Errington, *δ.π.* 113-118, καί A. Rizakis, *Le port de Patras et les communications avec l'Italie sous la République*, *Cahiers d'Histoire* 33, 3-4, 1988, 453-472)

XXXVIII, 7.2 (πρβλ. M. Holleaux, *δ.π.* 148)

XXXVIII, 29.1-11 (πρβλ. M. Errington, *δ.π.* 136 κ.ε.)

XXXVIII, 29.14

XXXVIII, 30.1-5

XLI, 23.4 καί 24.1

37. Στράβων VII, 7.5 καί VIII, 3.8-10.

38. Πολύβιος IV, 59.1-60.10 IV, 83.1-5 V, 3.1-2 V, 17.3-4 V, 30.1-7. Βλ. ἐπίσης, σημ. 35.

39. Πλούταρχος, *Ἄρατος* 39.1-4.

40. R. Balladié, *Le Péloponnèse de Strabon. Etude de géographie historique* (1980).

41. Κικέρων, *ad Atticus* VII, 2-3 (πρβλ. W. C. MacDermott, *Manius Curius, The Classical Weekly* 49, 1947-48, 179-184, καί id., M. Cicero et M. Tiro, *Historia* 21, 1972, 271-286), XI 5, XI 10, 16, 20, 21.

42. Κικέρων, *ad Familiares* XIII, 17.1, 19.1-3, 20, 24.1-3, XVI, 1.2, 4, 5.2, 9, 11.1.

όποτε με την κυριαρχία των Ρωμαίων νέες δυναμικές και ισορροπίες διαμορφώθηκαν στην Πελοπόννησο. Η Πάτρα με το λιμάνι που διαθέτει, πάνω στον ὄξωνα ναυσιπλοΐας Δύσης—'Ανατολής, που έχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη, ἀναπτύσσεται ταχύτατα καὶ γίνεται τόπος προσωρινῆς ἢ μόνιμης κατοικίας πολιτικῶν προσωπικοτήτων τῆς Ρώμης⁴³. Τὴν ἀκμὴ αὐτῆ τῆς πόλης που μαρτυροῦν τὰ φιλολογικὰ κείμενα ἔρχονται νὰ ἐπιβεβαιώσουν ἀδιάψευστες ἀποδείξεις τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα⁴⁴. Ἡ ἐξαιρετικὴ θέση τῶν Πατρῶν καὶ ἡ σημασία της ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἐμπορικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις διαφαίνεται στὴ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία τοῦ Δίωνος Κασσίου, ὅταν ἀναφέρεται στοὺς ἐμφυλίους πολέμους τῆς Ρώμης τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.⁴⁵, καθὼς καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ἀππιανοῦ μετὰ τὴν ἴδια εὐκαιρία⁴⁶. Ἡ ραγδαία αὐτῆ ἐξέλιξη τῆς Πάτρας, ἡ ὁποία συνεχίστηκε καὶ στὴν αὐτοκρατορικὴ περίοδο μετὰ τὴ δημιουργία κατ' ἀρχὴν τῆς *colonia Augusta* στὴν πόλη καὶ στὴ συνέχεια μετὰ τὴν εὐνοία τῶν αὐτοκρατόρων που δέχτηκε, ἀντανაკλᾶται στοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους συγγραφεῖς ὡς τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα καὶ τὸ Βυζάντιο.

Σὲ περιστατικὰ τοῦ μυθικοῦ παρελθόντος ἢ σὲ ἱστορικὰ γεγονότα τῶν Ἀχαικῶν πόλεων ἀναφέρεται σὲ δεδομένες εὐκαιρίες ὁ Πλούταρχος στὰ *Ἡθικά*⁴⁷, ἐνῶ περισσότερες ἱστορικὲς πληροφορίες ἀντλοῦνται ἀπὸ τοὺς *Βίους* τοῦ Ἀλκιβιάδη⁴⁸, τοῦ Κλεομένη⁴⁹, τοῦ Δημητρίου⁵⁰, τοῦ Πομπηίου⁵¹, τοῦ Ἀντωνίου⁵², τοῦ Κάτωνος Πρεσβυτέρου⁵³ καὶ κυρίως τοῦ Ἀράτου⁵⁴, γιὰ τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἀχαικὴ συμπολιτεία. Εἶναι εὐνόητο ὅτι τὰ δεδομένα μορφοποιοῦνται σύμφωνα μετὰ τὰ δρῶντα πρόσωπα καὶ ὄχι μετὰ τὸ χῶρο δράσεως. Ἐξαιρετικὴ ἀποτελεῖ ἴσως ὁ *Βίος* τοῦ Ἀράτου· ὅμως καὶ ἐδῶ ὁ Πλούταρχος ἀκολουθώντας τὶς πηγές του καὶ ἰδιαίτερα τὸν Πολύβιο περιορίζεται στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις που διεξήγαγε τὸ κοινὸ μετὰ πρωταγωνιστὴ τὸν στρατηγὸ καὶ ὄχι στὴν ἐσωτερικὴ θεσμικὴ του ὀργάνωση.

Ἡ θέση που κατέχει ὁ Πausanias ἀνάμεσα στὶς πηγές που ἔχουμε στὴ διάθεσή μας γιὰ τὴν τοπογραφία καὶ τὴ μυθολογία τῆς Ἀχαιῆς εἶναι μοναδική. Στὰ 23 κεφάλαια τῶν *Ἀχαικῶν*, τὰ 13 εἶναι ἱστορικὰ, ἐνῶ ἀπὸ τὰ περιγραφικὰ, τέσσερα ἀφιερώνονται στὴν Πάτρα καὶ πέντε σὲ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη Ἀχαιῆ. Σ' αὐτὰ τὰ κεφάλαια ὁ Pausanias συμβάλλει στὴ διάσωση τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀναφέροντας τοπικὲς λατρεῖες που ἄλλως θὰ ἔμεναν ἀφανεῖς, τοπικὲς παραδόσεις καὶ θρύλους, οἱ ὁποῖοι ἀν-

τανακλοῦν στὶς ἀπεικονίσεις τῶν νομισμάτων τῶν πόλεων. Ὅσο γιὰ τὶς περιγραφές του, βρίσκουν καὶ ἐδῶ ἐφαρμογὴ τὰ λόγια τοῦ Fraser στὴν ἔκδοση τοῦ 1898, ὅτι ἡ σύγχρονη ἔρευνα "will correct the descriptions of Pausanias on some minor points, but it will confirm them on many more"⁵⁵.

Στοὺς ὑπόλοιπους συγγραφεῖς τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνων, καὶ ἰδιαίτερα στὸν Ἀθήναιο⁵⁶ καὶ τὸν Αἰλιανό⁵⁷, ἀναφέρονται διάφορες παραδόσεις καὶ μῦθοι γιὰ τὴν Ἀχαιῆ. Σημαντικὴ πηγή γιὰ τὴν τοπογραφία, στὸν 3ο καὶ στὸν 4ο αἰ., εἶναι τὰ *Itineraria*⁵⁸, ἐνῶ τὸ χρονικὸ τοῦ Εὐσεβίου δίνει πολὺτι-

43. Α. Ριζάκης, Ἡ Ρωμαϊκὴ πολιτικὴ στὴν Πελοπόννησο καὶ ἡ Ἀχαικὴ Συμπολιτεία, *Πρακτικὰ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν* (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985) 18-35, καὶ συγκεκριμένα 28-34· id., Α. Rizakis, *δ.π.*

44. Ι. Παπαποστόλου, Θέματα τοπογραφίας καὶ πολεοδομίας τῶν Πατρῶν κατὰ τὴ Ρωμαιοκρατία, στὸν παρόντα τόμο, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

45. Δίων Κάσσιος XLII, 13.2-3, 14, 15· L, 9.1-4 καὶ 13.1-5.

46. Ἀππιανός I, 79.5· πρβλ. Α. Ριζάκης, *δ.π.* 29-30.

47. Πλούταρχος, *Ἡθικά* 339 b-d, 629 f, 682 f, 831 a, 972 f, 1107 f, 1142 f.

48. Πλούταρχος, *Ἀλκιβιάδης* 15.4-6· πρβλ. Θουκυδίδης V. 52.2.

49. Πλούταρχος, *Κλεομένης* 14.1-5 (πρβλ. Πλούταρχος, *Ἄρατος* 39.1, καθὼς καὶ W. Walbank, *Aratos* 90-91, καὶ R. Urban, *Wachstum und Krise des achaischen Bundes, Quellenstudien zur Entwicklung des Bundes von 280 bis 222 v. Chr.* (1979) 141-159)· 16.6-7 (πρβλ. W. Walbank, *δ.π.* 94-95)· 17.4-6 (καθὼς καὶ W. Walbank, *δ.π.* 96, καὶ W. W. Tarn, *Cambridge Ancient History* 7, 757).

50. Πλούταρχος, *Δημήτριος* 11.5-7.

51. Πλούταρχος, *Πομπήιος* 28.6-7.

52. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* 60.2-6.

53. Πλούταρχος, *Κάτων ὁ Πρεσβύτερος* 12.3-4· πρβλ. Τίτος Λίβιος XXXV, 23.5, καὶ M. Errington, *δ.π.* 118.

54. Πλούταρχος, *Ἄρατος* 11.1· 47.1.2 (πρβλ. Πολύβιος IV, 7.6-7)· 31.1-32.6 (Πλούταρχος, *Ἄγρις* 14-15, Πausanias II, 8.5· VII, 7.3· VIII, 27.14, καθὼς καὶ W. Walbank, *δ.π.* 34, id., *Commentary* I, 237, καὶ R. Urban, *δ.π.* 54-60)· 33.1· 37.4-5 (πρβλ. Aymard, *Assemblées* 277-317)· 39.1-4· 42.1-2· 53.1-2 (πρβλ. W. Walbank, *δ.π.* 157 καὶ 175)· 54.8.

55. Γιὰ τὴν ἀξία τῆς μαρτυρίας τοῦ περιηγητῆ, βλ. R. Balladitè, *L'apport des sources littéraires à la connaissance topographique de l'Élide et de l'Achaïe antiques*, στὸν παρόντα τόμο, καὶ Y. Lafond, *Pausanias historien dans le livre VII de la Périégèse*, ἐπίσης στὸν παρόντα τόμο.

56. Ἀθήναιος I 27 d καὶ 31 f· II 39 d· IV 158 d· VII 301 d· VIII 331 d· IX 395 (πρβλ. *FGrH* 297 fr. 2)· X 414 e· XI 460 d (πρβλ. *FGrH* 297 fr. 1), 499 b καὶ 509 b· XIII 606 c.

57. Αἰλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία* I, 15.11· VI, 1.8-9; XIII, 6.14 καὶ 46.3· id., *Περὶ ζώων ἱστοριῶν* V, 29· XI.19.

58. Guidonis *Geographica* 111, 542 καὶ 112, 9· Ravennatis *anonimi cosmographia* V.22 καὶ *Tabula Peutingeriana*.

μες προσωπογραφικές πληροφορίες⁵⁹. Ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. καὶ μετὰ ἐμφανίζονται μιὰ σειρά ἀπὸ λεξικά καὶ συμπιλήματα παλαιότερων συγγραφέων. Οἱ πόλεις τῆς Ἀχαΐας ἐκπροσωποῦνται στὸ Λεξικὸ τοῦ Ἡσυχίου⁶⁰, ἐνῶ στὰ Ἑθνικά τοῦ Στεφάνου Βυζαντιοῦ⁶¹ ἔχουν συγκεντρωθεῖ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια ὄλα σχεδὸν τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων ἢ τῶν πολιχνῶν ποὺ μαρτυροῦνται στὶς φιλολογικὲς πηγὲς ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τοὺς συγγραφεῖς τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου. Τέλος στὸ Λεξικὸν καὶ τὴ Βιβλιοθήκην τοῦ Φωτίου⁶², καθὼς καὶ στὴ Σούδα⁶³ καὶ στὸ *Etymologicum Magnum*⁶⁴, περιέχονται κυρίως ὅσες πόλεις μαρτυροῦνται στὰ ἔπη μὲ μόνη ἐξαιρέση τὴν Πάτρα. Ἡ τελευταία θὰ συνεχίσει νὰ ἀποτελεῖ θέμα ἐνδιαφέροντος καὶ γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους⁶⁵.

Ἀντιμετωπίζοντας τὸ σύνολο τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν, ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν γιὰ τὶς ἀχαϊκὲς πόλεις, εἶναι φανερό ὅτι τὸ ὕλικό δὲν εἶναι καθόλου περιορισμένο. Στὰ ἔργα τῶν συγγραφέων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἢ Ἀχαΐα δὲν ἔχει ποτὲ καθοριστικὸ καὶ πρωταγωνιστικὸ ρόλο, ἀλλὰ πάντα περιορίζεται σὲ εὐκαιριακὲς καὶ σύντομες ἀναφορὲς. Οἱ συγγραφεῖς τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀναμφισβήτητα οἰκοδομοῦν τὸ ἱστορικὸ πλέγμα τῆς περιοχῆς, ποὺ συχνὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ εὐρύτερου γεωγραφικοῦ καὶ πολιτικοῦ χώρου, ἂν καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις δὲν ἀξιοποιοῦν συνειδητὰ τὰ δεδομένα ποὺ ἔμμεσα ἢ ἄμεσα τοὺς παρέχονται. Τέλος, οἱ σχολιαστὲς καὶ οἱ λεξικογράφοι, παρόλο ποὺ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχαιολογία τοῦ χώρου, στὴν οὐσία τοὺς εἶναι γλωσσολόγοι ἢ γραμματικοί, ὅποτε καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχουν ἀντιμετωπίζονται σχεδὸν πάντα ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτό.

Ἀναμφισβήτητα ὁ μίτος τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἱστορίας κάθε γεωγραφικῆς περιοχῆς παρέχεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς πηγὲς καὶ τὰ κενὰ ποὺ ἀφήνουν τὰ χαμένα ἔργα τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος ἢ ἢ συχνὰ ἠθελημένη σιωπὴ τοὺς εἶναι τεράστια καὶ δυσαναπλήρωτα, ἐνῶ δὲν λείπουν οἱ ἀντιφάσεις, ποὺ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις εἶναι ἰδιαίτερα δυσεξήγητες καὶ προβληματικὲς, καθὼς καὶ ἡ παραμόρφωση ἀπὸ τὴ χειρόγραφη παράδοση. Σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ οἱ δυσκολίες αὐτὲς αἴρονται μὲ τὴν παρουσία τῶν ἐπιγραφικῶν μαρτυριῶν, τῶν ἄμεσων πηγῶν ποὺ διορθώνουν, συμπληρώνουν ἢ ἀξιοποιοῦν τὸ φιλολογικὸ κείμενο. Ἕνας δεῦτερος βασικὸς παράγοντας γιὰ

τὴν ἄρση τῶν προβλημάτων, ποὺ θέτουν οἱ γραπτὲς πηγὲς ἐν γένει, εἶναι ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα καὶ ἡ κατανόηση τοῦ χώρου, στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ σύνθεση τῆς λεγόμενης ἱστορίας τῶν γεγονότων.

Ἡ ἐπανεξέταση τῶν κειμένων δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ποτὲ μάταιη, γιὰτὶ μέσα ἀπ' αὐτὰ προκύπτουν πάντα νέα στοιχεῖα, ποὺ ἀντιμετωπιζόμενα σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς καὶ τὰ δεδομένα τῆς διαρκῶς ἀναπτυσσόμενης ἀνθρωπιστικῆς ἔρευνας καὶ σκέψης μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ περισσότερη ἀσφάλεια καὶ βεβαιότητα.

Τὸ corpus τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν ἀποτελεῖ ἓνα μέρος τῶν πληροφοριῶν ἐκείνων ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν τὴν ἀνασύνθεση τῆς ζωῆς μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς. Παράλληλα μὲ τὰ κείμενα χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐπιγραφές, τὰ νομίσματα, τὰ μνημεῖα· γιὰ ὄλα ὑπάρχει ὁ κοινὸς τόπος, ἡ μελέτη τοῦ γεωγραφικοῦ ὑπόβαθρου, τῶν οἰκονομικοπαραγωγικῶν πηγῶν, τῆς τυπολογίας τῶν τοποθεσιῶν, τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνοριακῶν ζωνῶν ἀνάμεσα στὶς γειτονικὲς πόλεις.

ΛΙΝΑ Γ. ΜΕΝΔΩΝΗ

59. Εὐσέβιος, *Χρονογραφία* I, 6, 23, 67, 190, 210.

60. Ἡσύχιος, *Λεξικόν* s.v. Βούρα, Εὐρύμας (πρβλ. *FGtH* 3 fr. 164), Πάτραι, Πελλήνη – Πελλ(ην)ικαὶ χλαῖναι, Ῥύπας.

61. Στέφανος Βυζάντιος, Ἑθνικά s.v. Ἀδράνη, Αἴβουρα, Αἴγειρα, Αἴγιον, Ἀλήσιον, Ἀρόη, Ἀσχειον, Βολίνη, Βούρα, Δύμη, Ἐλίκη, Θριοῦς, Ὀλουρος, Πάτραι, Πελλήνη, Ῥύπαι, Σκόλλις, Σύμη, Τεῖχος, Τριταία, Τρίτεια, Ὑπερασία, Ὑπερησία, Φαραί, Φενεός, Ὀλενος.

62. Φώτιος, *Λεξικόν* s.v. Μαστήρες, Ῥύπες, Πελληνικαὶ χλαῖναι id., *Βιβλιοθήκη*, 11-17, 26-27, 96 b, 129, 245, 279, 399 a. 22-31, 534 a.

63. Σούδα s.v. Αἰγιέες, Ἀλκυονίδες ἡμέραι, Κόσσας, Μαστεῖρες, Μυρεῦς, Πελλήνη, Σώστρατος, Ὀλενία, Ὀλήν.

64. *Etymologicum Magnum* s.v. Ἀλήσιον, Ἀρόη, Ἀρυπες, Βόλινον, Βούρα, Δύμη, Κύπρις.

65. Προκόπιος VIII, 25.16-19, καὶ Ζωναρᾶς X, 28.29.

SUMMARY

ACHAIA IN THE GREEK AND LATIN LITERARY SOURCES

The area of Achaia in the NW Peloponnese and the 12 city-states of the region are mentioned by more than 85 ancient Greek and Latin writers. Although there are excellent critical editions of these texts and the source material has been commended in many cases, the study of these works is, nevertheless, not without interest, especially in respect of their references to the inscriptions and archaeological evidence.

The ancient writers offer a wealth of material on the history, topography and religion of the Achaian cities. The material begins in Homeric times and con-

tinues down to the Byzantine period. In works of the 4th and 5th century writers, the references to Achaia are brief and always occur as comments peripherally related to the theme of the text in which they occur. Writers of the Hellenistic and Roman periods are, without doubt, the richest sources for the history of the area, particularly the history of the Achaian League. Finally, the scholarly commentators and lexicographers of the Byzantine period, though interested in antiquities, are mainly linguists and grammarians.